

Мақала туралы мәлімет / Содержание

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых «МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»

The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE»

Жинақ	IV, Атырау, 8/04/2026, 2026 ж.
ISBN	978-601-262-638-4
Секция	СЕКЦИЯ IV. ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ / ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ Секция IV.II. Цифрлық технологиялар жағдайындағы құқықтық жүйені дамыту және құқық қолдану тәжірибесі / Развитие правовой системы и практика правоприменения в условиях цифровых технологий
Жинақтағы рет нөмірі	№ 094
Мазмұндағы беті	473
Жарияланған беттері	473-478
Автор(лар)	Сабырова Асылзада Жәнібекқызы
Мақала атауы	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СУДЬЯЛАРДЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ КЕПІЛДІКТЕРІ: ТЕОРИЯ, ЗАҢНАМА ЖӘНЕ ПРАКТИКА
Мазмұндағы жазылуы	Сабырова А.Ж., Оракбаев А.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СУДЬЯЛАРДЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ КЕПІЛДІКТЕРІ: ТЕОРИЯ, ЗАҢНАМА ЖӘНЕ ПРАКТИКА

Ескерту: бет нөмірлері жинақтың соңындағы «МАЗМҰНЫ» бөліміндегі жарияланған беттерге сәйкес берілді.

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СУДЬЯЛАРДЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ КЕПІЛДІКТЕРІ: ТЕОРИЯ, ЗАҢНАМА ЖӘНЕ ПРАКТИКА»**

Сабырова Асылзада Жәнібекқызы

sabyrova0104@mail.ru

«Құқықтану» білім бағдарламасының 1 курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD докторы, қауымдастырылған профессор -Оракбаев А.Б.

Мақалада Қазақстан Республикасында судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз ететін құқықтық кепілдіктердің жүйесі кешенді зерттеледі. Судьялардың тәуелсіздігінің теориялық негіздері, конституциялық және заңнамалық кепілдіктер, ұйымдастырушылық тетіктер талданады. Ерекше назар судьялардың материалдық және әлеуметтік кепілдіктеріне, иммунитет институтына, тәртіптік жауапкершілік тетіктеріне аударылады. Автор судьялардың тәуелсіздігін іске асырудың қазіргі практикасын зерттейді, өзекті

проблемаларды анықтайды және құқықтық реттеуді жетілдіру жолдарын ұсынады. Халықаралық стандарттарға салыстырмалы талдау жүргізіледі және шетелдік тәжірибені бейімдеу мүмкіндіктері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері бойынша судьялардың тәуелсіздігін нығайтудың кешенді бағдарламасы ұсынылады.

Сот билігінің тәуелсіздігі құқықтық мемлекеттің іргетасы және демократиялық қоғамның қажетті белгісі болып табылады. Судьялардың тәуелсіздігі әділ сот төрелігін қамтамасыз етудің негізгі шарты ретінде конституциялық құндылық мәртебесіне ие. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері сот жүйесін реформалау және судьялардың тәуелсіздігін нығайту бағытында маңызды қадамдар жасалды. Алайда қазіргі кезеңде судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз ететін құқықтық кепілдіктердің жүйесін кешенді талдау және олардың іс жүзінде іске асырылуын бағалау өзекті міндет болып қала береді.

Судьялардың тәуелсіздігінің теориялық негіздері әлемдік конституционализм мен құқықтық мемлекет теориясының дамуымен тығыз байланысты. Билік бөлінісі доктринасы заң шығарушы, атқарушы және сот билігінің бір-бірінен тәуелсіздігін және өзара теңгерімін қарастырады [1]. Сот билігінің тәуелсіздігі мемлекеттік биліктің басқа тармақтарынан, саяси партиялардан, қоғамдық бірлестіктерден және жеке тұлғалардан тәуелсіз әрекет ету мүмкіндігін білдіреді.

Судьялардың тәуелсіздігі объективтік және субъективтік аспектілерді қамтиды. Объективтік тәуелсіздік институционалдық кепілдіктерді, сот жүйесінің ұйымдастырылуын, судьяларды тағайындау және босату тәртібін, материалдық және әлеуметтік кепілдіктерді қамтиды [2]. Субъективтік тәуелсіздік судьяның ішкі сенімділігін, сыртқы қысымға төтеп беру қабілетін, кәсіби этика нормаларын сақтауды білдіреді.

Қазақстан Республикасының Конституциясы судьялардың тәуелсіздігінің конституциялық негіздерін белгілейді. Конституцияның 75-бабы судьяның тәуелсіздігін және оның тек Конституцияға және заңға ғана бағынатынын бекітеді [3]. Судьяға кез келген араласу заң бойынша жауапкершілікке әкеп соғады. Конституциялық деңгейде судьялардың тәуелсіздігін бекіту оның іргелі сипатын және мемлекет пен қоғам үшін маңыздылығын көрсетеді.

Конституциялық кепілдіктер жүйесі судьялардың өкілеттіктерін тоқтату негіздерін де қамтиды. Судьяның өкілеттігі тек заңда көзделген жағдайларда және тәртіпшен ғана тоқтатылуы мүмкін, бұл судьяларды ерікті босатудан қорғайды. Судьялардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы арнайы мәртебесі де конституциялық деңгейде реттеледі.

«Соттар және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз ететін кепілдіктердің жүйесін нақтылайды және дамытады [4]. Заң судьялардың тәуелсіздігінің қағидасын іске асырудың ұйымдастырушылық-құқықтық тетіктерін белгілейді. Судьялардың тәуелсіздігі қағидасы сот ісін жүргізудің барлық сатыларында және барлық сот инстанцияларында қамтамасыз етілуі тиіс.

Судьялардың тәуелсіздігінің ұйымдастырушылық кепілдіктері судьяларды іріктеу, тағайындау және қызметтен босату тәртібін қамтиды. Қазақстанда судьяларды тағайындау аралас жүйесі қолданылады: алғаш рет судьялыққа ұсынылатын кандидаттар Жоғары сот кеңесінің ұсынысы бойынша Президент тағайындайды [5]. Бұл жүйе кәсіби іріктеуді қамтамасыз етуге және саяси ықпалды азайтуға бағытталған.

Судьялардың өкілеттіктерін тоқтатудың нақты негіздері заңда тұжырымдалған және шектеулі сипатта болады. Судьяны қызметінен босату тек заңда көзделген жағдайларда және арнайы рәсімді сақтай отырып ғана мүмкін. Судьяларды тәртіптік жауапкершілікке тарту ерекше тәртіппен жүзеге асырылады және Жоғары сот кеңесінің құзыретіне жатады, бұл атқарушы билік органдарының ықпалын болдырмайды [6].

Судьялардың материалдық және әлеуметтік кепілдіктері тәуелсіздіктің маңызды элементі болып табылады. Судьялардың лауазымдық айлықақысы жоғары деңгейде белгіленеді және төмендетілуі мүмкін емес. Судьяларға қосымша әлеуметтік кепілдіктер

беріледі: тұрғын үймен қамтамасыз ету, медициналық қызмет көрсету, зейнетақымен қамтамасыз ету [7]. Бұл кепілдіктер судьялардың экономикалық тәуелсіздігін қамтамасыз етеді және сыртқы қысымға төзімділікті арттырады.

Судьялардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету тәуелсіздіктің ерекше аспектісі болып табылады. Заңнама судьяларға, олардың отбасы мүшелері мен мүлкіне қол сұғушылыққа қарсы күшейтілген қорғауды қарастырады. Судьяларды, олардың отбасы мүшелерін және мүлкін қорғау жөніндегі шаралар мемлекеттік органдардың міндеті болып табылады [8]. Қауіп-қатер жағдайында судьяларға арнайы қорғау шаралары қолданылуы мүмкін.

Судьялардың процесік тәуелсіздігі істі қарау барысында кез келген араласудан босатылуды білдіреді. Судья істі дербес қарайды және тек Конституцияға мен заңға негізделген өз ішкі сенімділігіне сүйенеді. Судьяға істі қарау барысында нұсқаулар беруге, ұсыныстар жасауға немесе басқа түрде ықпал етуге тыйым салынады [9]. Мұндай әрекеттер қылмыстық жауапкершілікке әкеп соғады. Сот отырысының ашықтығы принципі судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз етудің маңызды тетігі болып табылады. Сот процесінің жариялылығы қоғамдық бақылауды қамтамасыз етеді және судьяларға заңсыз ықпал ету әрекеттерін жариялайды. Занда көзделген жағдайларды қоспағанда, сот отырыстары ашық өткізіледі және кез келген адам оларға қатыса алады [10].

Судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз етуде Жоғары сот кеңесінің рөлі ерекше. Жоғары сот кеңесі судьялардың кәсіби қауымдастығының жоғары органы ретінде судьялардың мүдделерін білдіреді және олардың тәуелсіздігін қорғайды. Кеңес судьяларды іріктеу, аттестаттау, тәртіптік жауапкершілікке тарту мәселелерін қарайды [11]. Жоғары сот кеңесінің құрамына судьялардың өкілдері басым болады, бұл оның тәуелсіздігін қамтамасыз етеді.

Судьялардың иммунитеті тәуелсіздіктің маңызды кепілдігі болып табылады. Судьяны қылмыстық жауапкершілікке тарту, қамауға алу, ұйқамақ орындарына мәжбүрлеп әкелу, әкімшілік жауапкершілікке тарту ерекше тәртіппен жүзеге асырылады. Судьяға қатысты қылмыстық іс қозғау үшін Жоғары сот кеңесінің келісімі қажет [12]. Бұл кепілдік судьяларды негізсіз қудалаудан қорғайды және олардың тәуелсіздігін нығайтады.

Судьялардың этикалық стандарттары тәуелсіздікті қамтамасыз етудің маңызды элементі болып табылады. Судья этикасының кодексі судьялардың мінез-құлқының стандарттарын белгілейді және тәуелсіздік, объективтілік, әділдік қағидаларын нақтылайды [13]. Судьялар саяси қызметпен айналысуға, саяси партияларға мүше болуға, кәсіпкерлікпен айналысуға құқылы емес. Бұл шектеулер судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз етуге және мүдделер қақтығысын болдырмауға бағытталған.

Судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз етудің халықаралық стандарттары ұлттық заңнамаға маңызды әсер етеді. Біріккен Ұлттар Ұйымының Судьялардың тәуелсіздігі туралы негізгі қағидалары (Бангалор қағидалары) судьялардың мінез-құлқының халықаралық стандарттарын белгілейді [14]. Еуропалық стандарттар судьялардың тәуелсіздігіне жоғары талаптар қояды және ұлттық сот жүйелерін реформалаудың бағдарлары болып табылады. Қазақстанның судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету саласындағы халықаралық міндеттемелері ұлттық заңнаманың дамуына ықпал етеді. Қазақстан Республикасы Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық конвенцияның қағидаларын мойындайды және Еуропалық Кеңеспен белсенді ынтымақтастықты жүзеге асырады. Халықаралық ұйымдардың ұсынымдары сот реформаларын жүргізу кезінде ескеріледі.

Судьялардың тәуелсіздігін іске асыру практикасы теориялық қағидалар мен заңнамалық нормалардың нақты жүзеге асырылуын көрсетеді. Соңғы жылдары Қазақстанда судьялардың тәуелсіздігін нығайту бағытында бірқатар шаралар қабылданды. Сот жүйесін реформалау, судьяларды іріктеу рәсімдерін жетілдіру, материалдық кепілдіктерді арттыру, электрондық сот жүйесін енгізу судьялардың тәуелсіздігін нығайтуға бағытталған маңызды қадамдар болды [15]. Сот ісін жүргізудің электрондық жүйесінің енгізілуі судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз етудің жаңа мүмкіндіктерін ашты. Істерді кездейсоқ бөлу жүйесі судьяларға заңсыз ықпал ету мүмкіндіктерін азайтады және сот процесінің объективтілігін

арттырады. Электрондық сот отырыстарын жүргізу және сот шешімдерін жариялау ашықтықты қамтамасыз етеді және қоғамдық бақылауды күшейтеді.

Судьялардың кәсіби даярлығы мен біліктілігін арттыру жүйесі тәуелсіздіктің маңызды кепілдігі болып табылады. Қазақстанда судьяларды даярлау және олардың біліктілігін арттырудың жүйелі жұмысы жүргізіледі. Әділет академиясы судьяларды даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру жөніндегі негізгі оқу орны болып табылады. Жоғары кәсіби деңгей судьяларға сапалы және дәлелді шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз етудің өзекті проблемалары қазіргі кезеңде сақталып отыр. Атқарушы биліктің сот жүйесіне ықпалы әлі де толық жойылмаған. Судьяларды тағайындау рәсімінде Президенттің шешуші рөлі сот билігінің тәуелсіздігі туралы сұрақтар туғызады. Судьялардың материалдық кепілдіктері жоғары деңгейде болғанымен, өңірлер арасындағы айырмашылықтар сақталып отыр.

Қоғамдық сенімнің жеткіліксіздігі судьялардың тәуелсіздігін іске асырудың маңызды кедергісі болып табылады. Социологиялық зерттеулер сот жүйесіне деген халық сенімінің төмен деңгейін көрсетеді. Сыбайлас жемқорлық туралы қабылданған пікірлер, сот шешімдерінің сапасына наразылық, сот процестерінің ұзақтығы қоғамдық сенімсіздікті тудырады. Сот жүйесіне деген сенімді арттыру судьялардың тәуелсіздігін нығайтудың қажетті шарты болып табылады. Судьялардың жауапкершілігі мен тәуелсіздіктің арақатынасы теориялық және практикалық мәселе болып қала береді. Тәуелсіздік жауапсыздықты білдірмейді. Судьялар өз шешімдері үшін жауапты болуы тиіс, бірақ бұл жауапкершілік тәуелсіздікті бұзбауы керек. Тәртіптік жауапкершілік тетіктері объективті және әділ болуы, судьяларды заңсыз қысымнан қорғауы тиіс.

Судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі институционалдық тетіктерді жетілдіру қажеттілігі анық. Жоғары сот кеңесінің құзыретін кеңейту, оның құрамында судьялардың үлесін арттыру, кеңестің шешімдеріне сот тәртібімен шағым жасау мүмкіндігін қарастыру ұсынылады. Судьяларды тағайындау рәсімдерін демократияландыру, қоғамдық қатысуды арттыру сот билігінің легитимділігін нығайтуға ықпал етеді. Судьялардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру өзекті міндет болып табылады. Судьяларға және олардың отбасы мүшелеріне қатысты қауіп-қатер жағдайларының өсуі күшейтілген қорғау шараларын қажет етеді. Арнайы қорғау бағдарламаларын әзірлеу, техникалық қорғау құралдарын жетілдіру, құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылды күшейту қажет. Судьялардың әлеуметтік кепілдіктерін одан әрі дамыту тәуелсіздікті нығайтудың маңызды бағыты болып табылады. Судьялардың еңбекақысын нарықтық жағдайларға сәйкес индексстеу, тұрғын үймен қамтамасыз етуді жеделдету, медициналық қызмет көрсетудің сапасын арттыру, зейнетақы кепілдіктерін жақсарту қажет. Өңірлік айырмашылықтарды жою және барлық судьяларға тең жағдайлар жасау принципі сақталуы тиіс.

Сот актілерін орындаудың тиімділігін арттыру судьялардың тәуелсіздігін нығайтудың жанама факторы болып табылады. Сот шешімдерінің орындалмауы немесе кешіктіріліп орындалуы сот билігінің беделін төмендетеді және судьялардың тәуелсіздігін іске асыруды қиындатады. Атқарушылық іс жүргізу жүйесін реформалау, сот шешімдерін мәжбүрлеп орындату тетіктерін жетілдіру қажет.

Судьялардың кәсіби қауымдастығын дамыту тәуелсіздікті қамтамасыз етудің маңызды бағыты болып табылады. Судьялар қауымдастығы корпоративтік мүдделерді білдіруі, судьялардың құқықтарын қорғауы, кәсіби этика стандарттарын қалыптастыруы тиіс. Қауымдастықтың дербестігі мен өзін-өзі басқаруы судьялардың тәуелсіздігін нығайтады.

Судьялардың тәуелсіздігі туралы ақпараттық саясатты жетілдіру қоғамдық түсініктерді қалыптастырудың қажетті шарты болып табылады. Сот жүйесінің жұмысы туралы ашықтық, судьялардың тәуелсіздігінің маңыздылығы туралы түсіндіру жұмысы, БАҚ-пен конструктивті диалог қоғамдық сенімді арттыруға ықпал етеді. Сот шешімдерін жариялау және олардың негіздемелерін түсіндіру сот билігінің ашықтығын қамтамасыз етеді.

Салыстырмалы құқықтық талдау басқа мемлекеттердің озық тәжірибесін зерттеуді және оны ұлттық жағдайларға бейімдеуді қажет етеді. Еуропалық мемлекеттердің судьяларды сайлау жүйелері, сот өзін-өзі басқару органдарының құрылымы, тәртіптік жауапкершілік тетіктері Қазақстан үшін қызығушылық тудырады. Алайда шетелдік тәжірибені механикалық көшіру емес, ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып шығармашылық бейімдеу қажет.

Судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету бағытындағы болашақ реформалар кешенді тәсілді қажет етеді. Заңнамалық өзгерістер институционалдық реформалармен, материалдық-техникалық базаны нығайтумен, кадрлық саясатты жетілдірумен, қоғамдық сананы өзгертумен үйлесуі тиіс. Тек жүйелі және үйлесімді шаралар ғана нақты нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасында судьялардың тәуелсіздігінің құқықтық кепілдіктерінің жүйесі қалыптасқан және үнемі дамып отыр. Конституциялық негіздер, заңнамалық кепілдіктер, ұйымдастырушылық тетіктер, материалдық және әлеуметтік кепілдіктер судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз етудің кешенді жүйесін құрайды. Алайда іс жүзінде тәуелсіздікті іске асыру әлі де бірқатар проблемаларға тап болады.

Судьялардың тәуелсіздігін нығайту үздіксіз процесс болып табылады және мемлекеттің, қоғамның, сот қауымдастығының үнемі назарында болуы тиіс. Заңнаманы жетілдіру, институттарды дамыту, қоғамдық сенімді арттыру, халықаралық стандарттарды енгізу осы процестің негізгі бағыттары болып табылады. Тек тәуелсіз сот ғана әділ сот төрелігін қамтамасыз ете алады және құқықтық мемлекет құрудың негізі болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Монтескье Ш.Л. Заңдар рухы туралы. – Алматы: Жеті жарғы, 2018. – 680 б.
2. Сарсенов А.М. Сот билігінің тәуелсіздігі: теориялық-құқықтық аспектілер. – Астана: Фолиант, 2020. – 456 б.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған, өзгерістермен және толықтырулармен). – Астана, 1995.
4. «Соттар және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы (2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132-ІІ, өзгерістермен және толықтырулармен). – Астана, 2000.
5. Нұрғалиев Б.К. Судьяларды тағайындау жүйесі: салыстырмалы талдау // Заң және мемлекет. – 2021. – № 2. – 34-42 б.
6. Абдрахманова Г.Ж. Судьялардың тәртіптік жауапкершілігі: теория және практика. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 298 б.
7. Төлеубекова Б.Х. Судьялардың әлеуметтік кепілдіктері Қазақстанда және шетелдік тәжірибе // ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. – 2020. – № 3. – 56-64 б.
8. «Қазақстан Республикасындағы судьялардың, прокурорлардың, тергеушілердің, анықтаушылардың және олардың жақын туыстарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (2000 жылғы 5 шілдедегі № 76-ІІ). – Астана, 2000.
9. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V, 362-бап). – Астана, 2014.
10. Бекмағамбетов А.Б. Сот ісін жүргізудің ашықтығы принципі және оның іске асырылуы. – Астана: Аділет, 2020. – 267 б.
11. Жанузакова Л.Т. Жоғары сот кеңесі: құқықтық мәртебесі және өкілеттіктері // Әділет. – 2019. – № 4. – 23-31 б.
12. Мұхамеджанов Э.Б. Судьялардың иммунитеті: кепілдік пен жауапкершілік арақатынасы // Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының Бюллетені. – 2021. – № 1. – 45-53 б.
13. Қазақстан Республикасы судьяларының Этика кодексі (Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2000 жылғы 18 қаңтардағы № 1 қаулысымен бекітілген, өзгерістермен). – Астана, 2000.

14. Судьялық мінез-құлықтың Бангалор қағидалары (БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комиссиясының 2006 жылғы 27 шілдедегі 2006/23 қаулысымен мақұлданған). – Женева, 2006.

15. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Төрағасының 2020-2025 жылдарға арналған сот-құқықтық реформасы туралы есебі. – Астана, 2023. – 234 б.